

szonylag nagy arrafelé az igény a perzsa nyelvű oktatásra is. A tudományos szakirodalom ugyancsak nyelvi nehézségekkel küzd. A publikálók nagy része nem ismeri az üzbég nyelvet, ugyanakkor az ország határain túl élő olvasóközönséggel is hasonló a probléma.

Az állami könyvkiadás elég visszafogott. A peresztrojka előtt számos, nagy példányszámú orosz és üzbég újság jelent meg. Noha maradtak az azonos tartalmú, két nyelven megjelenő hivatalos lapok, példányszámuk drasztikusan csökkent. Alig kapni simított felületű papírra nyomott, színes magazint, a megmaradt néhány is Oroszországban készül. Ma a helyi tévécsatornák, egy kivételével, üzbég nyelvű műsorokat sugároznak. Az oroszországi adásokhoz parabolaantennát vesznek a lakosok. A filmgyártás államilag finanszírozott, politikailag teljes mértékig ellenőrzött. A színházi élet szabadabb: dinamikus, orosz nyelvű színház működik Taskentben.

A nyelvtörvény 7. cikkelye erőteljesen öröködi az állami nyelv közösségi használata fölött. Sok pénzbe került a cirill betűhasználatról való visszaállítás az államnak. Törökország egyébként arra próbálja rávenni a türkmén népeket, hogy kövessék példáját, és álljanak át a latin betűs írás használatára. Az üzbég kormány – hosszas tételődést követően –, 1993 óta, a türkmén ellenzék legnagyobb örömére a latin betű használata mellett döntött. Általánosság a 2000–2005 közötti időszakban kívánják tenni. Az iskolákban fokozatosan, fölmenő osztályonként vezették be az új írásmódot az 1996-97-es tanévtől kezdődően. Az írásreform azonban több hullámban, eltérő változatokban terjed. A végleges változat – úgy tűnik – az 1996-os iskolaév kezdetére esett, amikor a tankönyvek is időben elkészültek. Igaz, csak az első osztály számára, de az elhatározás mindenesetre komoly volt. Az egyes korosztályok között így is szakadék húzódik anyanyelvük írásképeinek írását-olvasását illetően. Sok szülő úgy próbál segíteni gyermekének, hogy a cirill ábécével próbálja megtanítani olvasni. Gyakran hallani olyasmit is, hogy „a gyerek latinul tanul”, ilyenkor nyilvánvalóan az üzbég latin átírásos változatának elsajátítására kell gondolnunk.

Kakasy Judit

Orosz alapú pidzsin nyelvek

Stern, Dieter: Russische Pidgins. = Die Welt der Slaven, XLVII. Bd. 2002. 1–30. p.

Az orosz szókincsen alapuló pidzsin nyelvekre mindeddig nem sok figyelmet fordított a szlavisztika. Úgy tunhetne, hogy nem is nagyon érdemes ezzel a kérdéssel foglalkozni, mivel a legismertebb orosz pidzsin, a *russenorsk*, már több mint nyolcvan évvel ezelőtt kihalt, a kjahtai kínai–orosz pidzsin pedig a kínai–orosz barátság 1959-ben történt megszakadása következtében látszott ugyanerre a sorsra jutni. E két pidzsinből csak nem túl terjedelmes feljegyzések maradtak fenn: rövid párbeszéd, egyes mondatok és szavak gyűjteményei. Kevésbé ismert azonban, hogy Szibéria északi peremén, a Tajmir-félszigeten máig fennmaradt egy orosz pidzsin, továbbá a kínai–orosz pidzsin sem enyészett el még teljesen. Mindkét pidzsin azonban közvetlenül a kihálás előtt áll, ezért vizsgálatukra és dokumentálásukra halaszthatatlan szükség van.

A pidzsin és kreol nyelvek¹ kutatása – a kreolisztika – kezdetben csaknem kizárólag az angol, a francia, a spanyol vagy a portugál alapú tengerparti pidzsinekkel foglalkozott a

¹ Vö. Fodor István, Pidzsin és kreol nyelvek. In: Fodor István (főszerk.), *A világ nyelvei*. Budapest, 1999. 1191–1192. p.

Karib-tenger, Nyugat-Afrika és a Csendes-óceán térségében. A XX. század közepétől kezdve azonban fokozatosan felfedezték az olyan kontinentális pidzsineket, mint amilyen például a számos közép-afrikai országban elterjedt *ngbandi* alapú pidzsin, az arab alapú szudáni *juba*, a különféle indián pidzsinek, végül a sarkkörön túli pidzsinek is a kutatók látókörébe kerültek. Az ezekről I. Broch és E. H. Jahr szerkesztésében 1996-ban kiadott összefoglaló munka² már hirt ad orosz alapú pidzsin nyelvekről: a tajmiri *govorkáról* és a *russenorskról*. A szakirodalom kritikai áttekintése után a szerző hét orosz alapú pidzsin és keveréknyelvet sorol fel: 1. *govorka*, 2. *russenorsk*, 3. kamcsatkai pidzsin, 4. kínai–orosz pidzsin, 5. Copper-szigeteki aleut, 6. volgai pidzsin, 7. burját–orosz. Ezek közül a kamcsatkai pidzsinről csak egy 1922-es elejtett megjegyzésből tudunk, a Copper-szigeteki aleut nem igazi pidzsin, hanem teljes értékű (keverék)nyelv, a csuvasok által használt volgai pidzsinről szintén az 1920-as évekből maradtak fenn igen gyér feljegyzések, a burját–oroszlól csak hírek vannak, leírása nincs. Ezért a szerző a továbbiakban azt a három orosz pidzsin ismerteti, amelyek kielégítően dokumentálva vannak.

A *russenorsk* kereskedelmi pidzsin, amelyet Észak-Norvégiában használtak az orosz kereskedők és a norvég halászok. A norvégok a halászsákmányuk egy részét lisztre, gabonára, kenderre, nyírfakéregre, deszkára és más effélékre cserélték azoknál az arhangelszki, holmogori, Szumszkoj Poszad-i és kemi orosz kereskedőknél, akik kora nyáron, amikor visszavonult a jég, felkerekedtek Észak-Norvégia felé, majd késő nyáron hazatértek. Ok maguk is halásztak a norvég tengerpart mentén le egészen a Lofoten-szigetekig, de saját fogásukat szívesen megtették a norvég halászok feleslegével is, mivel a nyílt tengeri hal az oroszoknál nagyon kedvelt áru volt. A kereskedelem cserealapon bonyolódott. E kereskedelem nyomai egészen a XVIII. század elejéig követhetők nyomon, de igazán akkor lendült fel, amikor legalizálta ezt a kereskedelmet az 1782. évi orosz–dán kereskedelmi egyezmény. Finnmark tartományt ez az egyezmény szabadkereskedelmi övezetté nyilvánította. Az orosz aktivitás soha nem látott mértékben megnőtt az észak-norvégiai partoknál. Például csak az 1881. évben 470 hajó összesen 2287 főnyi személyzettel hajózott a Fehér-tengerről Vadsř, Vardř, Hammerfest és Tromsř kikötői felé. A XX. század elejétől a forgalom hanyatlásnak indult, mert a norvég halászok egyre nagyobb mértékben nyugati vevőket találtak árujuknak, a norvég parlament 1905-ben meg is tiltotta a közvetlen cserekereskedelmet az oroszokkal. Az első világháború és az októberi forradalom véglegesen mepecsételte ennek az akkor már amúgy is hanyatlásra ítélt árucsereforgalomnak a sorsát.

Az alatt a kereken kétszáz év alatt azonban, amíg létezett az orosz Pomorje és a norvég Finnmark között ez a kereskedelem, az norvégok és az oroszok között az egyetlen érintkezési nyelv a *russenorsk* volt. Ennek ellenére a kutatók között teljes az egyetértés, hogy a *russenorskot* nem e kereskedelem hívta életre, hanem egy régebbi svéd pidzsin orosz szókinccsel való feltöltése útján keletkezett. Valóban létezett egy ilyen svéd alapú pidzsin a térségben: a *borgermł let*, amely a svéd kereskedők és a számik (lappok) közvetítő nyelve volt. Az erről rendelkezésre álló gyér adatok azonban nem utalnak semmiféle hasonlóságra a *russenorskkal*, ezért az a közkeletű vélekedés, miszerint a *russenorsk* a *borgermł let* relexikalizálódásával jött volna létre, nem bizonyítható.

A *russenorsk* jellemző sajátossága, hogy egész dokumentált léte alatt nem fejlődött tovább. Már a legelső fennmaradt feljegyzésekben (1807) megvan például az igékre jellem-

² Broch, I., Jahr, E. H., *Language contact in the Arctic. Northern pidgins and contact languages*. Berlin, New York, 1996.

ző *-om* végződés (krallom ‘lopni’). A *russenorsk* végig igen korlátozott funkciójú nyelv maradt, ami használati körével magyarázható: sosem lépett ki a cserekereskedelem szűk szférájából. Ugyanakkor stabil normái voltak, és kifejlesztett néhány sajátos alaktani jellegzetességet is. A kiejtésre nézve norvég feljegyzésekre vagyunk utalva, de biztosak lehetünk abban, hogy létezett orosz, sőt számi kiejtési változat is. A kiejtésben arra törekedtek, hogy kerüljék az egymás nyelvében nem létező hangokat, így például az orosz *x*-ből (= *ch*) a *russenorsk*ban *k* lett (*xleb* > *klc ba* ‘kenyér’, *orex* > *oreka* ‘mogyoró’), az orosz *z*-ből, *ž*-ből és *š*-ből egyaránt *s* (*znaj* > *snaj* ‘tudni’, *tamožnja* > *damosna* ‘vám’, *kupiš* > *kupis* ‘vásárolsz’). A norvég *h*-ből viszont – mintegy elébe menve az orosz kiejtési szokásoknak – *g* lett (*hav* > *gav* ‘tenger’, *halvanna* > *galanna* ‘másfél’), az *y*-ből (= *ü*) pedig *ju* (*dyr* > *djur* ‘drága’). A norvég és az orosz nyelv ragozási rendszere természetesen „törlődött”, a főnevek egységesen *-a*-ra végződnek: *klc ba* ‘kenyér’ < orosz *xleb*, *platka* ‘kendő’ < orosz *platok*, *daga* ‘nap’ < norvég *dag*. A *russenorsk* nem ismer esetvégzódéseket, de az esetviszonyokat megkülönbözteti oly módon, hogy az alany- és a tárgyaset kivételével minden más esetben a főnév elé kiteszi a *pl* univerzális előljárósztó:

<i>klokka</i>	<i>pl</i>	<i>ju</i>
óra	rajta	te
‘a te órád’		

<i>principal</i>	<i>pl</i>	<i>sjib?</i>
kapitány	rajta	hajó
‘A kapitány a hajón van?’		

Nem ragozzák az igéket sem, de az említett *-om* végződéssel jelzik, hogy ígéről van szó: *beta-om* ‘fizetni’ < norvég *betale*, *drikk-om* ‘inni’ < norvég *drikke*, *smotr-om* ‘nézni’ < orosz *smotret*’.

A *russenorsk* abban különbözik a nyugat-európai nemzetek nyelvi pidzsinjeitől, hogy szókincse nem egy nyelvből származik. A *russenorsk* szókincs 39 százaléka az orosz, 47 százaléka pedig norvég eredetű. Összesen 300 szó maradt fenn, ennek fele csak egyszer fordul elő a feljegyzésekben. Ha 150 szavas alapszókincssel számolunk, akkor ez meg is felel annak, ami egy pidzsinről várható. Az orosz és norvég szavakon kívül vannak a *russenorsk*ban alnémet, illetve németalföldi szavak (*grot* ‘nagy’, *krank* ‘beteg’, *sprek* ‘beszélni’), angol szavak (*jes* ‘igen’, *slipom* ‘aludni’, *verrigod* ‘kiváló’) és néhány számi szó is (kizárólag halnevek, mint pl. *jossa*, *tiksa*). Az angol és az alnémet szavak jelenléte azzal magyarázható, hogy norvég részről az ilyen elemeket bőven tartalmazó tengerészszargon vett részt a *russenorsk* kialakulásában.

A másik orosz alapú pidzsin, a kínai–orosz, szintén kereskedőnyelv. Ezt az orosz–kínai határ mentén Kjahta és a szomszédos Majmacsin (ma: Altanbulag) kereskedővárostól kezdve egészen a Csendes-óceán partvidékéig használták. 1824-ben említik először mint az orosz–kínai kereskedelem nyelvét. Felfedezhetők benne altaji szubsztrátum nyomai is, ezért valószínűsíthető, hogy kezdetben az oroszokkal a mongolokkal, a különféle török nyelvű népekkel és a tunguzokkal való érintkezésének a nyelve volt. A pidzsin stabilizálódásához hozzájárult az 1728. évi kjahtai orosz–kínai egyezmény, amelynek értelmében szabadkereskedelmi városok jöttek létre. A kjahtai kereskedelemnek a mongol kommunista forradalom vetett véget 1921-ben, amikor elűzték innen a kínai kereskedőket. Az orosz–kínai szakításig (1959) azonban szerényebb keretek között folytatódott a szabad kereskedelem Ulan-Bator egyik külvárosában.

A legutóbbi időben újjáéledt az orosz–kínai kereskedelem, amelyet a Kínából vonaton érkező kereskedők űznek Szibéria számos városában. Elvileg lehetséges, hogy ebben a kereskedelemben újra megjelenik az kínai–orosz pidzsin, az Usszuri vidékén még mindig élnek olyan idősebb bennszülöttek, akik az orosz nyelvet csak a kínai–orosz szintjén ismerik. Tény, hogy a mai kínai kereskedők az orosz vásárlókkal egy rendkívül primitív orosz alapú nyelven érintkeznek.

A kínai–orosz legjellegzetesebb hangtani vonása a mássalhangzó–torlódások feloldása és a szóvégi mássalhangzó elhagyása. Ezzel egységes szótagstruktúra alakul ki, amelyben minden egyes mássalhangzót egy magánhangzó követ:

<i>pološu/porošu</i>	< orosz <i>prošu</i> ‘kérem’
<i>šipiki/šibiko</i>	< orosz <i>šibko</i> ‘gyorsan’
<i>xovosa</i>	< orosz <i>xvost</i> ‘farok’

Az orosz szóhangsúly gyakran az utolsó előtti szótagra kerül:

<i>molóko</i>	< orosz <i>molokó</i> ‘tej’
<i>žaréko</i>	< orosz <i>žárko</i> ‘forró(n)’

Az esetviszonyokat itt is úgy adják vissza, mint a *russenorsk*-ban, azzal az eltéréssel, hogy az univerzális előljárószó itt a *za*. A szókincs főleg orosz elemekből áll, kevés kínai és egészen elenyésző mongol elemmel.

A harmadik orosz alapú pidzsin, a *govorka*, ma is élő nyelvváltozat. Az elnevezés nyelvészektől származik, maguk a beszélők úgy vélik, hogy ők oroszul beszélnek. A Tajmírfélsziget bennszülött etnikumai használják: a nganaszanok, az enyecék, kisebb részt enyecék (ezek szamojéd nyelvek), a dolgánok, akiknek a nyelve a jakut egyik változata, tehát török nyelv, valamint az evenkek, akik megtartották tunguz nyelvüket. A Tajmírfélszigeten a nganaszanok és a dolgánok játsszák a főszerepet. Ezek eredetileg nomád rénszarvasvadászok voltak, vagyis más szibériai népektől eltérően nem tartottak rénszarvascsordákat. A különböző etnikumok vadászterületei keresztezték egymást, és nem számított ritkaságnak, hogy a nganaszanok például dolgánokba ütköztek. Mivel egymás nyelvét többnyire nem ismerik, ilyenkor a *govorkát* használták közvetítő nyelvként. Ebben nagy szerepük volt a dolgánoknak, akik viszonylag későn, a XVII. század végén jelentek meg a félszigeten, mindenesetre az oroszok megjelenése után tűntek fel itt. Nyilvánvaló, hogy a *govorka* az oroszok és a bennszülött lakosság érintkezése során keletkezett, de a későbbi fejlődés során függetlenedett az orosztól, lényegében az oroszok kizárásával használták egymás között az őshonos etnikumok képviselői.

A tajmíri népek viszonyai a szovjet időszakban bekövetkezett kisajátítással és kollektivizálással alaposan megváltoztak. Ez 1930-ban indult meg, és két év múlva, 1932-ben a véres voločankai lázadáshoz vezetett. A dolgánokat 1938-ra, a nganaszanokat pedig csak tíz évvel később sikerült teljesen kollektivizálni. A rénszarvasenyésztő brigádokban ugyan együtt kényszerültek dolgozni a különböző etnikumok képviselői, de az iskolarendszer kiteljesedésével a fiatalok már a standard orosz-tanulták meg, így a *govorka* háttérbe szorult. Jelenleg csak a 70–75 évesnél idősebbek beszélik a *govorkát*, a fiatalok nemhogy a *govorkát*, de etnikumaik nyelvét sem beszélik, kizárólag az orosz-tanulták meg. Ily módon ma a *govorka* a nagyszülők és az unokák nemzedékei közötti kommunikáció eszköze, mivel az előbbieket a nganaszant vagy a dolgánt, az utóbbiak pedig csak az orosz-tanulták meg. Ebben a kommunikációban csak az idősek használják a *govorkát*, tehát nincs

ma már olyan beszédshituáció, hogy mindkét fél a *govorkát* használná. Az ifjú nemzedék mulatságosnak tartja az idősek száján a *govorkát*, ezért az idősek is igyekeznek alkalmazkodni, így ennek a nyelvvaltozatnak nemcsak a beszélői fogyatkoznak meg a generációváltás során, hanem maga a *govorka* is veszít jellegzetes vonásaiból.

Hangtani szempontból a *govorka* csak a mássalhangzók terén tér el az oroszról. Az orosz *s*, *z*, *š*, *ž* és *c* hangokat legtöbbször egységesen *s* helyettesíti. A lágy *t*'-t gyakran *č*-szerűen ejtik: *osira* < orosz *ozero* 'tó', *s'uka* < orosz *ščuka* 'csuka', *kusat*' < orosz *kušat*' 'enni', *čimno* < orosz *temno* 'sötét'. A szó eleji mássalhangzó-csoportok egyszerűsödnek: *tarsy* < orosz *staršij* 'idősebb', *kol'ka* < orosz *skol'ko* 'mennyi', *barat* < orosz *brat* 'fiútestvér'. A szókezdő *r* előtt magánhangzó-betoldás van: *yryba* < orosz *ryba* 'hal', *uruski* < orosz *ruszkij* 'orosz'.

Az alaktani rendszer némileg eltér attól, amit a másik két pidzsinben tapasztaltunk. A névszóknak itt is csak egy alakjuk van, ami többnyire az orosz alanyeseti formának felel meg, de lehet más is (pl. a 'gyermek' jelentésben csak a *rebjata* használatos, ami az oroszban többes számú alak). Prepozíciók itt egyáltalán nincsenek, viszont az orosz *mesto* 'hely' szóból névutót fejlesztettek, amit minden helyviszony kifejezésére használnak. Emellett van még a *meste* névutó is, amely társhatározót fejez ki (< orosz *vmeste* 'együtt').

A várakozásokkal szemben a *govorka* igerendszere az oroszéval azonos, azzal a különbséggel, hogy az aspektus kifejezését mellőzi. Megkülönbözteti viszont az igeidőket. Hogy ez az állapot a standard orosz újabb hatásának tudható-e be, vagy már a pidzsinizálás kezdete óta így van, eldönteni nem lehet. A *govorka* szókincse alapvetően orosz elemekből áll, a helyi nyelvekből viszonylag kevés került bele.

Végezetül a szerző megállapítja, hogy ma már ezt a nyelvet sem eredeti funkciójában használják. Lehet, hogy Oroszország különféle vidékein másutt is vannak még hasonló pidzsin nyelvek, de valószínűleg ugyanígy a kihalás szélén tengődnek ma már. Ez a körülmény sürgeti lejegyzésüket és tanulmányozásukat.

Zoltán András